

Bali Zoltán
 egyetemi tanárság
 ZMNE Filozófia és kultúrtörténeti tanszék

AZ EURÓPAI GONDOLKODÁS GÖRÖG ÉS ZSIDÓ-KERESZTÉNY GYÖKEREI

Az egységes Európa felé vezető út egyik fontos feladata, Európa kulturális integrációja. Módjainak és strukturális feltételeinek kidolgozása a nemzeti kultúrák jelentős problémája napjainkban. A modernizáció a minden területre kiterjedő technikai és strukturális átalakítás feszítő problémái mellett, a gondolkodásmód megváltozásának szükségessége is napirendre került. Ez utóbbi változásának elméleti és gyakorlati kérdései megkövetelik az európai gondolkodásmód gyökereinek elemzését.

Az európai kulturális tér, amely szélesebb mint a szorosan vett földrajzi Európa, a pluralitáson alapul. Nagyon sok hatás éri, de európaiul gondolkodni nem jelent mást, mint görögül és zsidó-keresztényül gondolkodni. Ezek a gondolkodási módok a ma emberében egymásba rétegzetten jelentkeznek és az ember - világ minden mai értelmezése e kettős gyökér reinterpretálása. Minden tan és gondolkodó akkor eredeti, ha képes visszanyúlni az eredeti két maghoz.

A két gyökér kontrasztja szemléletesen tárul elénk az Evangéliumokból. Pilátus és Jézus párbeszéde két világot tár elénk. A hellén kultúrán nevelkedett római Pilátus nem érti miért ordítozzák a zsidók "keresztre vele" (Máté 27, 22) "De hát mi rosszat tett?" (Máté 27, 23) kérdezi önkén-

telenül. Pilátus, hogy Jézus politikai bűnösségéről megbizonyosodjon megkérdezi, "miféle király ő. Jézus elutasítja a földi királyságot. Pilátus rögtön közbeszól: "Tehát király vagy." (János 19, 37) Jézus válaszában az új gondolkodásmód áll előnk. "Arra születtem, s azért jöttem a világra, hogy tanúságot tegyek az igazságról. Aki az igazságból való hallgat a szavamra." (János 19, 37) Pilátus így válaszol: "Mi az igazság?" (János 19, 38) Egy alanyi, személyes jellegű állítás Jézus szájából, amely tipikusan a zsidó gondolkodás jellemzője. Nem az a fontos *mi* általában az igazság ("Mi az igazság?") hanem, hogy *ki* az igaz ember. Ez pedig nem más, mint aki megtartja Isten parancsait. Erre nem válasz Pilátusé. A *mi* kérdés tárgyra irányul, a tárgyi semlegességben az egyeditől elvonatkoztatott általánost keresi. Ez egy tárgyi lét, az előbbi egy etikus lét történeti gyökereit vetíti előnk.

A görög gondolkodás legfontosabb fogalma a világ (*kozmosz*), hisz ezen keresztül meghatározódik az isten és az isteni, valamint az ember. A görög élet alapérzése a *kozmosztisztelet*. Ezt a tiszteletet leginkább a preszokratikus töredékek olvasásakor figyelhetjük meg. A kozmoszról szóló herakleitoszi töredék mindezt érzékletesen mutatja be. "Ezt a kozmoszt itt, amely ugyanaz mindenkinek, sem isten sem ember nem alkotta senki, hanem volt mindig és van és lesz örökké élő tűz, amely fellobban mértékre és kialszik mértékre." (B 30) Az idézet, valamint a kozmosz szó etimológiai

Jelentése, amely a rend és dísz magyar szavakkal adható vissza, a világ állandóságára, rendezettségére és egy szabály általi működésére utal.¹ A kozmoszban minden egy semleges nemű dolog (τὸ ὄν). Nincs kitüntetett létező, a dolgok egy homogén közeget alkotnak. Az ember sem kitüntetett létező, csak egy a dolgok közül, amelyek a világot alkotják.

A világ ilyen felfogása a görögök matematikai szemléletéből adódik. A *matematika* és a geometria ugyanannyira meghatározza az antik görög gondolkodásmódot, mint a későbbiekben tárgyalandó *kinyilatkozás* a zsidót. Ebből következik az úgynevezett "héber" "auditív" vagy más szóval "halló" szemlélet a görög "vizuális" vagy "látó" szemlélet mellett.

A görög a már említett "mi ez" kérdéssel a tárgyi semlegesség útján keresi a dolgok lényegét, míg a héber szemléletben nem az a fontos, hogy mi a dolog lényege hanem, hogy ki mondta azt. Isten kinyilatkozását kell meghallani és "Aki az igazságból való ...", vagyis személyes kapcsolatba kerül Istennel az "... hallgat a szavamra", azaz megtartja az isteni törvényeket. Ez a zsidó etikus lét alapja.

---

1. A későbbiekre való tekintettel fontos megemlíteni, hogy a görög gondolkodás számára a világfogalom és a fogalom világ szóra kapcsolatban van egymással.

A görögöknek a matematika, mint látható több mint egyszerű szaktudomány. Egy életszemléletet, világfelfogést rejt magába. A görög matematika és geometria hatását az absztrakt gondolkodás kialakulására és fejlődésére, valamint a kulcsfontosságú fogalmak eredetére és jelentésváltozására, matematika-történeti művek hosszú sora bizonyította.² A munka gyakorlati tapasztalatai tanították meg az embereket arra, hogy bizonyos mennyiségi viszonyokat kell alkalmazniuk, különösen így volt ez az építészet területén. A helyes arányok megválasztása lett az ésszerűség egyik fontos ismérve. Ebből fakad az a gondolat, hogy a világ nem összevissza dobált dolgok halmaza, hanem olyan rend, amelynek összetételét, létét és fejlődését valamilyen pontos szabály határozza meg és irányítja. Ez az okság, számszerű szabályosság, az arányosság elve adja egy másik igen fontos görög alapfogalom a *Logosz* tartalmát. A *Logosz*, amelynek alapján a kozmoszon belüli szabályozás történik, igen sokrétegű tartalommal bír, de alaprétegeiben a matematikához geometriához kötődő *arány szemlélet* található. A mindent látni *forma kényszere* társul a mindent *összemérni* szemlélettel.

---

2. Árpád Szabó: *Anfänge der griechischen Mathematik*
Budapest, 1959.

Ch. Mugler: *Dictionnaire historique de la terminologie géométrique des Grecs*. Paris, 1958.

Ebből sarjad a *szimmetriára, harmóniára* való törekvés a világban és annak minden történéseiben. Az összemérhetőséghez azonban a matematikában lévő számokhoz hasonló homogén közeget kell képezni. Ezért lesz a görög megismerési mód alapfolyamata a tárgyasítás, melynek végeredményeként előéll a semleges nemű homogén közeg. Az összemérhetőség mint követelmény kikényszeríti a *horizontális* szemléletét, hiszen mindent egymás mellé kell állítani, legalábbis gondolatban. A későbbiek folyamán, Platónnál és Arisztotelésznél, a mérték, az összemérhetőség, az arány és arányosság értelme lazul, általánosabbá válik.

Platón Timaios című művének részlete a szimmetria-fogalom fellazulását mutatja: "Minden jó: szép - a szép pedig nem lehet mérték nélküli (*ἀμετρον*). Így tehát az élőlény is, hogy ilyen lehessen, arányosnak (*symmetron*) kell tétéleznünk. ... Az egészség és betegség, erőny és hitványosság kérdései szempontjából egyetlen arányosság és mértéknélküliség sem fontosabb, mint éppen a léleké, s éppen a testhez viszonyítva. És mi ezekből semmit nem veszünk észre, s nem vesszük figyelembe, mégpedig azt, hogy sem akkor nem lehet egészében szép az élőlény, ha erős és mindenképp nagy lelkét erőtlenebb és kisebb test hordozza, sem akkor, ha e kettő ellenkező módon kapcsolódott össze, pedig hát arány nélküli (*ἀσυμμετρον*) a legfőbb arányosságok (*συμμετρικὰς*) szerint. Másfelől viszont az, amelyik a fentieknek épp az ellenkezője, a látni tudó ember számára min-

den látvány közül a legszebb és legkedvesebb. Mert ahogy a test is, ha a lábszár túl hosszú, vagy ha valami másban el-túlzott, akkor mérték nélküli (ἀμετρῶν) önmagához képest, s ezáltal nemcsak csúnya, de ... sok bajt is okoz magának - ugyanezt kell látnunk a kettő (= a lélek és a test) együtteséről is, amit élőlénynek nevezünk." (87 C-E) A szép és derék emberben a kozmosz törvényei szerint kell a léleknek és a testnek, a nyugalomnak és mozgásnak harmóniában lenni. "Elsősorban is a testet nem hagyja nyugton, hanem mozgatja. ... Mérték szerint rázva a testben bolyongó elemeket és részeket, rokonság szerint rendezi őket egymáshoz, az előbbi arányossági elv alapján, melyet a mindenségről mondtunk." (88 E) Látható, hogy embernek és kozmosznak teljes összhangban kell lenni.

Arisztotelész a görög esztétika lényegét az arányosságra építi: "A szép legfőbb formái a rend, az arányosság és a pontos határoltság mindaz, amit elsősorban a matematikai tudományok tesznek nyilvánvalóvá." (Metaph M3. 1078 a-b.)

A kozmosz, szimmetria, logosz fogalmai a görög gondolkodás évszázados fejlődésének eredményei. A homéroszi világ anthropomorfista szemléletétől, ahol még az elvont fogalmak mögött is kitapintható konkrétumok vannak, mint például a Moira vagy Moirák képzele, hatalmas fejlődés a herakleitoszi kozmoszig és logoszig. A kozmosz itt a létező dolgok birtoklója és rendje, de jelenti magát a "rend"-et

is egy elvont totális érvényű fogalmat. Ugyanaz érvényes a Logoszra, a valóság mozgástörvényeinek elemzéséből leszűrt "szabályra", amely ugyanakkor minden dolog létének és változásának a szabályozója is.

Igen fontos jellemzője a görög gondolkodásnak az időképzet. Az antik görög szemlélet mindig az *örök* felé fordul és nem tud elképzelni "semmitől" való *teremtést*". A héber a jövő felé fordul és szilárd célképzettel rendelkezik, számára az idő *telik* a görög szemléletben a szilárdat a biztosat a *múltba* helyezi, neki az idő *múlik*. A görög mentalitás szerint, ebben a világban az ember *otthon* van, míg a zsidó-keresztény szemlélet a másvilágra való készülődéssel ebben a világban, egy *úton-lét* állapotot fejez ki. A görög szemléletben a múlt, ami már megtörtént, az volt a bizonyosság. Itt is érvényesül a matematikai módszer eredményezte forma-kényszer. A történeti kép arányainak helyes meglátása mindaddig lehetetlen, míg a múlt eseményei azt, időtlen jelenné nem formálják. A történelem a görögöknél nem más, mint kimerevített epizódszerűség. Amint a kozmosz, úgy az idő-szemlélet is legyűri a személyest, ez alanyit, az egyedit. Az epizódszerűséggel az időt megfosszák az irreverzibilitásától, megismételhető lesz és benne minden, az ember is.

"Thuküdidész történelemszemlélete általában is jellemző a görög történelemfelfogásra. A görögök a történelmi mozgást a kozmikus mozgás mintájára fogták fel, melyben

minden változás ugyanaz a dolog, csupán új konstellációban ... összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy a történetírás feladatát a természettudomány feladatának analógiájára értelmezték.³

A görög tragédia tárgya nem más, mint a hatalmas és gigantikus *sors*, mely meghatározza az egyén cselekedeteinek eredményét. "Ami e hősiés férfiak része volt, azt megtették mindannyian. Sikerük, amelyet az istenség kinek - kinek kimért."⁴ mondja Demoszthenész a khaironeai csatában elesett harcosokról. Demoszthenész sorai átvezetnek bennünket az antik görög ember-értelmezéshez.

Az emberben "... ebben a kis kozmoszban ..." (B 34) mondja Demokritosz, ugyanolyan rendnek kell lenni, mint a világban. Feladata nem lehet más, mint beilleszkedni a kozmosz rendjébe. A rend törvénye (Logosz) megegyezik az egyén természetének törvényeivel. Az ember a görög szemléletben összetett egész, van teste (*szóma*), lelke (*phüké*) és esze (*nousz*), amely lelkének értelmes része. Ami a görögben "rész" az a zsidó-keresztény szemléletben tőkletesedési fokozat. A részekből igazán fontos a lélek, amely örök, hallhatatlan és így a kozmosz része.

---

3. Rudolf Sultmann: Történelem és exeketológia
Budapest, Atlantisz 1984. pp. 26-27.

4. Demoszthenész: De Corona.
In: R. Sultmann: Történelem és exeketológia
Budapest, Atlantisz 1984. p 14.

A sajátos görög individualizmus, mely szerint az ember autonóm személy, aki tudatában van szabadságának, látószólag ellentmond a görög tudomány és filozófia emberfelfogásának, mely szerint az individuum betagozódik egy rendbe. Az előzőekben említett rend-gondolat, amely ugyanaz a kozmoszban és az emberben, ennek az ellentmondásnak a mélyen rejlő azonosságra mutat rá.

A poliszban, mely az egyén kozmoszhoz való kapcsolódásának közege, a szabadság nem önkényes, a szabadságot köti a törvény (nomosz), amelyben gyökerezik. Ez a szabadság magában foglalja nemcsak a jogot, hanem a köteleességet is és az egyént az egészért való felelősség méltóságával ruházza fel.

Mint látjuk, a kozmosz és ember (mikrokozmosz) kettségében kifejlesztett görög szemlélet lényege a tárgyiasítás amely a domináns "Mi ez" kérdésre adott semlegesítő, általános válasz. A kozmosz tárgyiasítása kiszorítja az ember alanyiságát, az ember kevesebb, mint a világ, a dologgal azonos szinten áll. A gondolkodás sémája térbeli és az egyetemes felől értelmezi egyest. A látás a legfontosabb érzékelési mód, a megértés is a látáshoz, a formához kötődik. Mindezt a matematika és a geometria módszere elősegíti. A személy fogalom teljesen hiányzik a görög mentalitásból, melyet a zsidó-keresztény gondolkodás vezet be.

A görög tárgyiasító szemlélet helyébe a zsidó alanyi gondolkodás lép, melyet a héber nyelv is tükröz. Az ókori

görög nyelvben alapvetően a főnevek domináltak, a héberben az igék. Sőt ennek szimbólikus jelentése is van, hisz Isten az *Ige* által teremtette a mindenséget. Addig, amíg a görög gondolkodásban a dolgok közötti horizontalitásról beszélünk, a zsidó szemléleti séma hierarchikus.

Mindenek felett Isten áll a "... vagyok aki vagyok" (Kiv. 4, 14) sőt a "... vagyok aki a Léte vagyok" fordítja Buber ezt a szakaszt.⁵ Isten az önmaga okán és minden rajta kívüllinek okaként fönnálló. Az antik görög gondolkodásban a világ (kozmosz) *ami* nem teremtődött, itt Isten *aki* örök. A görög gondolkodásban a preszokratikus "*semmből nem lesz semmi*" gondolat a meghatározó, a héber elfogadja sőt Isten legfőbb jellemzőjének tartja a "*semmből való teremtést*". Ugyanakkor a hébernek nincs szava a világra. "Kezdetkor teremtette Isten az eget és a földet" olvashatjuk a Teremtés könyvében. (Ter. 1,1) Istent a zsidók láthatatlan erőként, mindenhatónak gondolják. Ő látja a világot, de a világ nem látja őt. Fenségben megközelíthetetlen ugyanakkor az ember személyes kapcsolatba kerülhet vele, ha törvényei szerint él és érdemesült lesz arra, hogy megértse az isteni kinyilatkoztatást. A törvény (*tóra*) megtartása azonban nem intellektuális erőfeszítést követel, mint a görög ész törvények, hanem engedelmisséget.

---

5. Martin Buber: A próféták hite
Budapest, Atlantisz 1991. p. 44.

A teremtésből következően Isten túl van a görög semleges lét kategóriáján. Ő személyes, szeretetteljes teremtő és nem egy semleges közömbös lét. Az ember Istent saját végessége felől szemléli és a teremtményi lét végessége lehetetlenné teszi a végtelen isteni lét megismerhetőségét. A végtelen kategóriája a görög gondolkodásban negatív tényező, hiszen a megismerhetőséget gátolja. A kereszténység Isten végtelenségét pozitív határozmánynak tekinti. Itt különbség van a zsidó gondolkodás és az erre építő keresztény szemlélet között. A héber istenértelmezés mélyértelműen hallgat Isten végtelenségének taglalásánál. Hallgat a kimondhatatlanról. A kereszténység szerint Krisztus által léteismereteket tudunk szerezni Istenről.

A zsidó-keresztény gondolkodásban a világ leértékelődésének lehetünk tanúi. A teremtés célja az ember teremtése. Ő az, akinek joga és kötelessége uralkodni a világon. A hierarchia csúcsán Isten van, a teremtő az abszolútum. Követi őt az ember kit képére formált a teremtő. Az ember "istenképű". Istenképűségének lényege a szabadság, mely képessé teszi őt az alkotásra. Teremt, szabadon a világban. Miképpen a Mindenható formálta őt és a mindenséget, úgy formálja ő környezetét. A világot és az embert is Isten köti, de a világ - ember kapcsolat szuverén, az embert a világ nem köti, neki kell a világot átalakítani.

Míg az ókori görög vizsgálati módszer (matematika) és szemléleti forma a látáshoz kötődött, addig a zsidó-keresztény szemléleti forma a halláson alapul. Nem látni kell a szépet, az igazat és a jót, hanem hallani az isteni igét, amely szép, igaz és jó egyben. Amennyire fontos az antik görög gondolkodás számára a matematika, olyannyira fontos a zsidó-keresztény gondolkodás számára a kinyilatkozás. A héber igazság lényege, mennyire tud kitartani az ember mellett, amit hall. Hitben élünk, nem szemléletben, írja Pál a korintusiaknak. (2. Kor. 5,7)

A zsidó-keresztény szemléletben az *idő* veszi át azt a szerepet, amit az antik görögöknél a *tér* képviselt. Isten kívül áll az időn, de minden más időben létezik. Az idő középpontba kerülésének eredménye, hogy a kozmosz-szemléletet felváltja a történelem-szemlélet. Az idő a várakozásban a vég felől értelmezett. "Új ég és új föld lesz" jövendőli Izeias. (Iz. 65, 17)

A történelem eseményei, de legfőképpen az ember megismételhetetlen (irreverzibilis). Ez a szemlélet kiszakítja az embert a kozmikus burokból. Az értelmezés horizontja a zsidó-keresztény szemléletben az ember, eredője Isten, aki minden létnek a principiuma. Az ember kitüntetett létező, minden csak van, ő az aki létezik. A kozmosz tárgyiasága, semlegessége helyére az ember egyedisége, alanyisága kerül. A világ az ember környezetétől szánt valóság, az emberért van. Mindezt a teremtéstörténet igazolja a zsidó számára.

hiszen "Isten megteremtette az embert saját képmására..." (Ter. 1,27), majd megáldotta őket és így szólt hozzájuk: "Lagyetek termékenyek, szaporodjatok, töltsétek be a földet és vonjátok *uralmatok* alá." (Ter. 1, 28)

A zsidó-keresztény emberértelmezésben az embernek küldetéstudata van, amely szintén a görögtől eltérő időértelmezés következménye. Az emberi megismerés horizontja az idő lesz, tárgya azonban ugyanaz mint a görögöknél, az örökkévaló, a feltétlen keresése. Az örökkévaló problémája azonban átértelmeződött. Az örökké *van* görög mentalitását felváltotta az örökké *tartó* lineáris zsidó-keresztény gondolkodása. Az idő az embert mulandóságára emlékezteti és elementáris erővel veti fel az emberben, az egzisztenciális halhatatlanság kérdését, szemben a görög kozmikus halhatatlansággal.

A páli-ágostoni ember már nem összetett egész melynek teste, lelke és értelme van, mint láttuk a görögöknél. A keresztény szemlélet felfedezi az emberi testet, lelket és az emberi észet, mint a személy fejlődésének állomásait. Az ember mint a világtól különböző lény a jövőt tartja szem előtt, és valami végsőre törekszik. Ágoston a Vallomások című művében, saját életét elemezve tárja eléink a keresztény személyiség fejlődésének állomásait. Beszél testi, emberi mivoltáról, mikor az érzéki vágyaknak és örömeknek szentelte életét. A megtérés után a lélek került a középpontba, ez volt a lelki emberi lét és vágyott rá, hogy el-

érje a szellemi ember szintjét. Az Ősvitörténet beépült saját élettörténetébe.⁶

Az ember individuális és szabad lény lesz. Megjelenik a *szabad akarat problémája*, amely az ókoriak számára nem okozott gondot. Az embernek megvan a lehetősége, hogy saját akaratával szembehelyezkedjék Isten akaratával. Lehetősége van választani a jó és rossz közül, melybe már az első ember Ádám, belebukik.

A történelem ezzel a bukással kezdődik, Ádámmal, aki döntésével független akart lenni Istentől. Káin kora óta, aki megölte fivérét és aki a földi birodalmakat alapította, a történelem *harc*, a Földi ország (Civitas terrena) és az Isten országa (Civitas Dei) között, hitetlenség és hit között. Ez a harc a történelem beteljesedésével végetér.⁷ Vagyis a zsidó-keresztény mentalitásban az ember lényegét akaratában látják, mely lehet jó vagy rossz. Jósága az Isten iránti engedelmességében áll, rosszassága pedig az iránt való engedetlenségben. Az isteni parancsok tekintéje nem egy racionális törvényben gyökerezik, hanem abban a felismerésben, hogy e parancsok a feltételei a közösség virágzó életének. A közösséget, melyben mindenki kapcsolódik a "másik"-hoz, a nép a történelmével hozza létre. Ez nem a racionális törvény által létrejött görög polisz közössége.

6. Aurelius Augustinus: *Vallomások*. Bp. Gondolat 1982.

7. Rudolf Bultmann: *Történelem és eszkatológia*
Budapest, Atlantisz 1994. p. 73.

A zsidó-keresztény szemléletben a közösség legfőbb etikai parancsai a jog, az igazságosság, a szeretet és a könyörületesség. Ezek biztosítják az emberek közötti egészséges viszonyt. Lényeges különbség a két emberértelmezés között, hogy az antik görögöknél ha valaki kilép a kozmikus rendben neki megszabott helyről, azaz önmagát mint személyt próbálja megjeleníteni, sorsa tragédiába fordul. A görögök számára az emberi egyéniség előtérbe állítása – a mérték elvesztését, dölyföt (hübriszt) jelent. Az antik kozmológiában és fizikában minden dolog mozgásának lényege, hogy törekszik a kozmosz rendjében neki megszabott helyre.

Ami ezt nem követi, szembeszáll a kozmikus törvénnyel, erőszakot követ el a renddel szemben. Az erőszaktevő megbűnhődik, ha ez ember, akkor tragikus vég a sorsa. Ezzel szemben a zsidó-keresztény gondolkodásban az *Én* kilépése önmagából a *Másik*-hoz nem pusztulással, hanem gazdagsággal a személyiség kibontakozásával jár. Ugyanakkor a keresztényi mentalitás szerint a bűn igazi lényege, annak tagadása, hogy a tulajdon létem isteni kegyelem ajándéka.

Már az Ószövetségben is ez az igazi bűn, amikor az ember nem bízik abban, amit Isten népe a múltban tett és nem nyitott arra, amit a jövőben tenni fog, vagyis nem kitenni magunkat a jövőnek, hanem arra törekedni, hogy rendelkezünk felette. Pál ekképp hallja az Urat: "Elég neked az én kegyelemem." (2. Kor. 12, 9) Ebben kell hinni, a kegyelemben az Isten által adományozott jövőben. Az ember

történetiségében van felfogva olyanként, akit jelenében múltja minősít, de a jövője követel.

Ha vázlatosan akarjuk összefoglalni a két szemlélet közötti alapvető különbségeket a következőket állapíthatjuk meg. Az antik görög mentalitást a kozmosz határozta meg, aminek alapján ezt a gondolkodási formát *kozmoform*nak nevezhetjük. Ezzel szemben a zsidó-keresztény gondolkodási forma, *antropomorf*. A szemléleti forma, a vizsgálódás "horizontja" a görögöknél a *tér*, amelyhez szorosan kötődik a *matematika* és *geometria*. A zsidó-keresztény szemléleti formánál az *időt* kell kiemelni, amelyhez szorosan kötődik a világ *történelmi* (üdvéltörténelmi) értelmezése.

Mind Ezeket a nyelv is leképezi, így a görög nyelv a "Mi" kérdésre épül, amely kifejezi az antik görög gondolkodási mód tárgyiasító és az általánosításra (egyetemesítés) törekvő jellegét. Ugyanakkor a zsidó-keresztény mentalitásban a nyelv a "Ki" kérdésre épül, amely a konkretizálásra (egyediesítés) törekvő jellegét mutatja a gondolkodási módnak.

A gondolkodási modell is különbözik, míg a görögöknél a szimmetriatudat a világ, ember, isten kapcsolatot horizontálisan rendez el, a zsidó-keresztény modellnél egy hierarchiát figyelhetünk meg. Mindenek felett Isten van, a személyes teremtő, őt követi az ember, mint testből és lélekből álló teremtett személy és végül a világ, amely személytelen.

Természetesen mindaz, amit az előzőekben kifejtettünk, bonyolult módon összefonódva, egymásra hatva alakították a mentalitást és funkcionáltak mint domináns meghatározói az egyes gondolkodási módoknak. Méginkább bonyolult és igen sokrétű az a mód és állapot, ahogy ezek a tipikus mentalitások összegyűródtak és beégyazódtak a ma emberének gondolatvilágába. Ennek elemzésére ez a tanulmány nem vállalkozhat. Ugyanakkor szükséges feltárnunk európaiságunk bölcséleti gyökereit, hogy az elméleti kérdések számára megjeljük a közös kiindulópontokat és értelmezés horizontokat, melyek támpontul szolgálnak a gyakorlati cselekvés számára.

